

Linguistica ONLINE. Added: September, 1st 2005.

<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/krc-007.pdf>

ISSN 1801-5336

Proces konstituování současné běžné mluvy^[*]

Marie Krčmová

Obečný model českého národního jazyka, jak jej představila a propracovala česká lingvistika 20. století, je model stratifikovaný a zároveň hierarchizující. Jeho krajními póly je na jedné straně všeobíhající společný spisovný jazyk, polyfunkční a stylově diferencovaný, na opačném pólu pak stojí nejrůznější tradiční nářečí, teritoriálně rozdílná a v podstatě monofunkční. Tyto krajní póly jsou poměrně pevně uchopitelné a v mezích tradiční lingvistiky i popsatelné jako jazykové útvary. Zároveň jsou, i když se to většinou výslovně neříká, vázány i sociálně - spisovný jazyk aktivně ovládají lidé, jimž se dostalo příslušného vzdělání, nářečí patří podle této koncepce venkovu a jeho obyvatelům, o nichž se nepředpokládá, že by mohli být nositeli spisovného jazyka a jsou nanejvýš jeho příležitostnými uživateli. (Mluvě nižších sociálních vrstev měst se dostává pozornosti až velmi pozdě, ve 2. polovině 20. století. Existující studie o ní jsou stále ještě jen sondami.)

Prostor mezi spisovným jazykem a nářečím se zaplňuje podobou národního jazyka, která není nářečím, ale ani spisovným jazykem (ev. jeho hovorovou podobou). V existujících popisech národního jazyka je označována termínem interdialekt. Přesněji jsou to interdialekty, protože tato "nadržáči", vznikající jako poslední vývojové stadium tradičních dialektů, uchovávají některé dialektové rysy a jsou rozrůzněna teritoriálně. Podmínkou jejich vzniku je zvýšení přirozeného kontaktu mluvčích, zatímco integrující působením jazyka spisovného je méně pravděpodobné (Chloupek 1986, 28); lze s ním počítat jen při šíření nových lexémů (tamtéž, 32n.). Z hlediska inventáře jazykových prostředků je pro interdialekty typický ústup výrazových prostředků lokálně (i sociálně) velmi omezených, tedy z vnějšího pohledu sblížení, nivelizace. To však - jak můžeme pozorovat na základě rozboru idiolektů - platí jen ve větším zobecnění. V konkrétních komunikátech, do nichž se nutně promítá vliv jednotlivých faktorů komunikace, může být míra ústupu dialektových prvků proměnlivá; týž mluvčí mívá např. blíže k nářečí v rozhovoru se sousedem nebo v rámci rodiny, a také při expresi, jinde se typickým rysem dialektu vzdaluje, např. v komunikaci s méně známým člověkem a o tematicce ryze věcné. Interdialekty jsou vázány na "běžnou" komunikační sféru, tj. jsou primárně

užívány v bezprostřední neformální mluvené komunikaci, jsou tedy také - podobně jako dialekt - v zásadě monofunkční. Psané texty, i ryze soukromé, ukazují vazbu na osvojené zásady psaní spisovných projevů, a to i tam, kde je pisatel odmítá nebo je ovládá nedokonale: běžně např. odmítá rozlišovat psané *i-y* a užívá však pouze "nepříznakové" písmeno *-i-*, ale nenapadne ho psát *ňigdo, d'ivná*, tj. v podstatě přijímá spisovnou zásadu slabičného psaní některých kombinací zvuků, aniž by vnímal, že neodpovídá skutečné výslovnosti, nenapadne ho neoddělovat jednotlivá slova, i když zvuk řeči je daleko kontinuálnější než text psaný apod.

Při dichotomickém vztahu mezi formální a neformální komunikací, kde dnes existuje množství mezistupňů, je samozřejmě možno o monofunkčnosti interdialektů mluvit jen na zobecněné úrovni. Rysy interdialektu vykazují totiž jak projev skutečně soukromý, tak např. záznam jednání na místním úřadě (tedy vlastně komunikát oficiálnější), někdy - u mluvčích jejichž znalost spisovného jazyka je jen pasivní - i v situacích závažnějších. Dodnes se přitom uplatní i rozdíly regionální, snaha po kultivovanosti nesoukromého projevu spojená se "směřováním ke spisovnosti", která je patrná pro mluvčí slezské a (východo)moravské (dostatek příkladů na to podává publikace Mluvená čeština na Moravě z r. 1997 a Tváře češtiny z r. 2000), zatímco v hlavním městě a snad i v celých Čechách se interdialektické prvky uplatní i v promluvách poměrně veřejných včetně těch, které nejsou pouze regionálního charakteru (televizní, rozhlasové). Na tuto skutečnost opakovaně upozorňují pražští lingvisté v souvislosti s analýzou postavení obecné češtiny v rámci národního jazyka (nejnověji Čermák 1996, Müllerová a Hoffmannová 1997, Sgall a Hronek 1999, Sgall 2002), detailní analýzu české situace mimo hlavní město však zatím nemáme k dispozici. Sféra užití a komunikační funkce jsou pro utváření jazykových specifí interdialektů, a zejména pro jejich stabilitu velmi podstatné.

Najít skutečně společné jazykové prostředky jednotlivého interdialektu je dosti obtížné. Platí jak pro málo stabilizované interdialekty Moravy a Slezska, kde je oprávněně mluví spíše o interdialektických tendencích jednotlivých regionů, tak pro obecnou češtinu běžné denní komunikace, která vznikla nivelizací českých nářečí v užším smyslu. I ta je dosud regionálně rozmanitá (souhrnně Sgall a Hronek 1993 nebo Krčmová 2000), i když ne tak výrazně jako interdialekty ostatní.

Specifika interdialektu zaznamenáme jak ve srovnání s tradičním nářečím, tak se spisovným jazykem. Velmi pravděpodobně existují ve všech jazykových rovinách, ale jejich poznávání je omezeno. Jsou s dostačující přesností a přesvědčivostí zachytitelná a popsatelná v nejnižší rovině hláskoslovné. Jde o rovinu konkrétních realizací a jejich percepce, jejíž prvky se v mateřském jazyce osvojují a fixují výlučně přirozenou cestou. Je tedy samozřejmě, že prvotní osvojení probíhá u většiny mluvčích bez aktivního vlivu kultivovaného spisovného jazyka. A protože má tato rovina minimum prvků, které mají v textech poměrně velkou frekvenci, je zároveň míra udržování hláskoslovných markantů nářečí v promluvách nápadná a snadno o mluvčím prozradí, zda zná a chce užívat spisovnou podobu češtiny i do jaké míry již dialekt opustil a jak se mu daří

[*] Previously published at the *Stylistika* web pages: <<http://www.phil.muni.cz/stylistika/>>. Reproduced with permission. [Editor's note]

směřovat k ne sice nutně spisovné, ale v každém případě šířeji užívané podobě národního jazyka. Pokud je výsledná realizace od spisovného projevu vzdálená, může to vadit při dosahování komunikačního cíle v obsahově a společensky závažné situaci, naopak to však obvykle vyhovuje komunikační strategii v malé sociální skupině.

Soustředění pozornosti na hláskosloví má však i nevýhodu: zejména v popularizujících příspěvcích se setkáváme s představou, že příslušnost k interdialektu je dána právě jen některými jevy patřícími do této oblasti. Nositel středomoravského interdialektu podle takových představ musí např. nutně užívat typické monofony *é, ó*, a pokud užívá diftongů (nářeční *náš strěček s tebou mluvit nebude* - s diftongy *náš strejček s tebou mluvit nebude*), není již nositelem interdialektu, ale - podle využití diftongu *-ej-* - obecné češtiny. V izolovaném případě, v malém útržku textu to tak může vypadat, zvláště díky tomu, že transkripce zastírá artikulační bázi a intonaci, v rozsáhlejší textu však můžeme shledat, že rozmístění diftongů *-ej* a *-ou* a morfologie či lexikum jsou vázány na starší nářeční stav středomoravský - srov. navazující text *já su o tym přesvječenej, protože ta partyja, co se s ňou scházjjou na marijáš, mu něco hókla (obecně české znění já sem o tom přesvječenej, protože ta parta, co se s ní scházejí na matrijáš, mu něco nakecala....)*.

Další složkou jazyka, která ukazuje zřetelné interdialektické tendence, je lexikum, tedy ta část, která je přímo spojena s denním životem člověka a jejíž společný základ je důležitý pro úspěšnou komunikaci, pro dorozumění. Za skutečně interdialektický nemůžeme pokládat ústup názvů pro staré reálie, protože ty už nejsou předmětem komunikace, ale spíše specifickým typem terminologie. Chápeme-li interdialekt jako vývojové stadium dialektu, je také těžko hledat jeho rysy v užívání výrazů označovaných (např. výkladovými slovníky) jako obecné, resp. obecně české. Jsou součástí češtiny po dlouhou dobu, ale nebyly přijaty do slovní zásoby spisovného jazyka vinou dobových představ o čistotě jazyka (čistotě ve smyslu národním - odmítnutí "germanismů" a šířeji slov cizích - i etickém - odmítnutí slov s negativní expresivitou až vulgaritou). Integrovaní tendence jsou naopak patrné u nových výrazů, označení nových skutečností a jevů; výrazy je označující jsou většinou přejímány živelně z jiných jazyků a k češtině různou měrou adaptovány, ojedinele jsou i samostatně tvořeny v jednotlivých společenských, která je potřebují pro komunikaci. Jde už o jazyková společenství nadregionální a dokonce i nadnárodní (skupiny zájemců o počítače nebo jen o počítačové hry, skupiny osob pracujících v některých typech obchodů, v bankovníctví, ale např. i sportovci a jejich příznivci). Taková sociální skupina je sice uzavřena profesí nebo společnými zájmy, nikoli však geograficky. Nové výrazy díky tomu nemají regionální, hláskoslovnými rysy nářečí poznamenané varianty: toto tvrzení však není nesporné, protože i nové reálie mohou mít "nářeční" tvary. Středomoravan např. sleduje *televizu* a leccos slyšel i v *rádiu* (srov. spisovné *televizi*, v *rádiu*). V mluvě mladší generace tato specifika mizejí. Další možností je v této situaci záměrné zvýrazňování dialektových rysů u některých výrazů, pomocí něhož se skupina vyčleňuje jako vnitřně spojené společenství osobních přátel (srov. brněnské *je to v ókeju* - 'o. k.' [oukej]). Víc

než potřeba pojmenovávání se přitom uplatňuje jazyková hra typická pro prostředí zájmová.

Na rovině morfologické je obtížnější formování interdialektů popsat. Dialektologické práce dávají dostatek údajů o starých tvaroslovných rozdílech jednotlivých míst a regionů, do tvarů se ovšem promítá i hláskoslovná specifika, respektive důsledky rozdílného vývoje hláskoslovného (např. rozdíl české *on nes* je výsledkem vývoje starých pobočných slabik). Pro charakteristiku jednotlivého interdialektu by bylo nutno poznat konkurenci koncovek tradičních a jiných (nikoli nutně přísně spisovných) v textech běžných komunikátů, jednotlivé tvary však mají daleko menší frekvenci než prvky hláskoslovné a navíc je často tradiční koncovka obvyklá jen u omezeného okruhu slov. Kromě toho byla část původně nespisovných koncovek přijata v posledních desetiletích do kodifikace a napětí spisovné - nespisovné tak mizí. Materiál právě vycházejícího 4. svazku Českého jazykového atlasu (2002) naznačuje, že poznání tu bude možno prohloubit. Zatím se však připomínají jen jevy velmi obecné, např. splynutí rodových rozdílů v l. pádě plurálu adjektivní a zájmené flexe typické pro větší část Čech (na Moravě trvá rozdíl životnosti), nebo jednotlivosti, např. moravské, nikoli však celomoravské *su*, spíše české *já bysem* apod.

V stavbě věty a textu pravděpodobně mezi interdialekty rozdíly nenajdeme. Společné rysy vyplývají z toho, že máme před sebou komunikáty mluvené, bezprostřední, nepřipravené a výrazně kontaktné. Popisujeme-li tedy syntax mluvené češtiny (nejúplněji Müllerová 1994), popisujeme právě to, co je typické i pro interdialekty. Pozorovat v této rovině vztah k nářečnímu základu je takřka nemožné, protože chybí popisy nářeční syntaxe (výjimkou je Michálková 1971, Balhar 1974, ev. i Chloupek 1971; jinak jsou k dispozici jen dílčí pozorování v nářečních monografiích zaměřená na rysy specifické). Kulhá však i srovnání se spisovným jazykem, neboť ve větné stavbě je těžko uplatnit klasické měřítko spisovnosti opírající se o kodifikaci, jež je postavena na textech psaných. Je velmi pravděpodobné, že se na této jazykové rovině budeme muset skutečného lingvistického diferenčního popisu interdialektu jako jazykového útvaru vzdát.

Přes všechny naznačené obtíže a nepřesnosti se s interdialekty v existujících obecných modelech českého národního jazyka počítá, protože jinak by se pole reálného fungování českého národního jazyka v neoficiální, především mluvené, dnes ale i psané soukromé komunikaci těžko zaplňovalo. Zřejmě tu není podstatné nalezení specifických výrazových prostředků, jež jsou ostatně z velké části pro všechny útvary národního jazyka společné nebo jen hláskově obměněné, ale o problém hlubší: o potřebu zachytit jazyk v pohybu, jazyk sloužící bezprostřední lidské komunikaci, jazyk řídicí se více než pravidly zvňějšku přinesenými (u spisovného jazyka) nebo normou malého stabilizovaného společenství tradiční odlehlejší vesnice potřebami účelné, z hlediska referenčního i pragmatického úspěšné komunikace.

Podstatou tohoto nesouměřitelného pokusu o uchopení ptáka v letu je tradiční vymezení funkcí spisovného jazyka. Mezi funkcemi, jež jsou mu přisouzeny, je v

klasickém pojetí (Havránek 1932) zahrnuta i funkce komunikativní, pro niž "může ovšem i příslušník vrstvy, která jinak mluví i píše jazykem spisovným, užití jazyka lidového, tj. jazyka obecného anebo lokálního nebo třídního dialektu, pokud ovšem jím vůbec dovede mluvit, ale užívá též jazyka spisovného, zpravidla ve formě hovorové (konverzační), tj. ve formě užívané právě jen v rozhovoru. Nelze tuto hovorovou formu obecně ani u nás ztotožňovat s jazykem obecným" (s. 42). Pro komunikativní - dnes říkáme spíše prostě sdělovací - funkci je v rámci spisovného jazyka nalezen i funkční jazyk, vymezený v daném rámci na základě jednotného sémantického plánu, v němž je poměr lexikálních jednotek k vyjadřovanému obsahu volný a projev je neúplný, přičemž jeho srozumitelnost je dána situací a konvenčními automatizacemi (s. 68). Tento obecný model samozřejmě neřeší otázku, do jaké míry je spisovný jazyk ve sféře běžné denní komunikace skutečně užíván a už vůbec ne, jak je to v konkrétních situacích podmíněno sociálně nebo třeba teritoriálně.

V době před třemi generacemi a v situaci vzniku zmíněného textu, který směřoval k funkčnímu pojetí spisovného jazyka a k probíjení jeho práva na inovace odpovídající vyjadřovacím potřebám (nezapomeňme, že připomenutá Spisovná čeština a jazyková kultura je původně cyklem přednášek pro veřejnost, které měly vytvořit opozici proti umělému omezení přirozeného vývoje spisovného jazyka pomocí lingvistických příkazů), je zahrnutí sféry běžné komunikace do jedné z funkcí spisovného jazyka samozřejmé.

Spisovný jazyk fungování v běžné denní komunikaci schopen je, verifikace představy, že alespoň lidé aktivně znalí spisovného jazyka jím samozřejmě komunikují i ve svém soukromí, však byla v dané době těžko možná. Studium spontánní denní komunikace bylo omezeno technickou úrovní doby. Těsnopisné soustavy, které jediné umožňovaly zachycovat spontánní promluvy v celku, jsou formalizovány pro potřeby veřejné komunikace, tj. nemohly zachytit všechna dnes při analýzách tak důležitá specifika mluvy, už vůbec nebylo v lidských silách zaznamenat všechny souvislosti komunikační situace: studium lidského dorozumívání prostě ještě tak daleko nedospělo.

Zdrojem poznání se tak stával (kromě dialektologického zápisu, vesměs vyprávění, např. vzpomínkového nebo častěji pohádky - Krčmová 1995) jen text umělecký, stylizace skutečně spontánní mluvy omezená dobovou literární normou, a také možnostmi zápisu této stylizace, který musel korespondovat se zvyklostmi pravopisu, tj. nemohl dost dobře všechna specifika, např. zjednodušování souhláskových skupin a vázání slov, zachytit (Krčmová; v tisku). Představy o tom, jak vypadala běžná mluva minulosti, se však odvíjejí právě od nich - a pak od vzpomínek, které jsou nutně velmi subjektivní a ukazují spíše iluzi o vlastní úrovni běžného vyjadřování než skutečná fakta (viz např. purifikace záznamů, intelektualizace textové a větné stavby, iluze pravidelnosti ve výběru vyjadřovacích prostředků atd., jež v údajně autentických záznamech nacházíme). A ojedinělé psané texty, které by nebyly vázány na spisovnou normu, jsou nesmírně vzácné a jejich uchování je náhodné, nikoli záměrné. Texty zachycují spíše prostředí venkova než města, ale to je možná i proto, že jazyk běžné

denní komunikace měst byl dlouho viděn jako odvozený od mluvy sídel, z nichž dělníci a drobní úředníci do města přišli, jako něco nesrovnatelného s "ryzí" mluvou venkova a současně nedokonalé a nekultivované ve srovnání s mluvou reprezentativní vrstvy vzdělanců. V několika pracích, které o městské mluvě vznikly navazující na programovou stat' J. Běliče (1963), se však ukazuje, že mluva měst není náhodnou směsicí prvků různých nářečí, ale že dochází k utváření určitých norem jazyka, vymezitelných nikoli výčtem prvků užívaných, ale spíše těch, které v normě nejsou (Krčmová 1997), norem živých a proměnlivých.

Sociální a kulturní hranice mezi městem a venkovem se však v uplynulém století stále více ztrácely, takže dnes můžeme při jistém zobecnění běžný jazyk města a interdialekt daného regionu ztotožnit: výsledek pak zřejmě směřuje k určité celospolečenské normě běžné mluvy. To, že k ní směřuje, ovšem neznamená, že bude jazykový výsledek jednotný a pevný, srovnatelný s pevností tradičních nářečí nebo dynamickou stabilitou jazyka spisovného.

Pokládáme za jisté, že jazyk běžné komunikace byl v minulosti rozdílný místně a diferencovaný sociálně. A je více než pravděpodobné, že takový bude i nadále, protože se utváří v bezprostřední komunikaci, která reálně probíhá jen při fyzickém kontaktu komunikantů. Registrace míry tohoto rozlišení již závisí na jemnosti pohledu: ve velkém zobecnění se může zdát, že všichni obyvatelé určitého regionu mluví v běžném denním stylu shodně (nespisovně) a užívají téhož repertoáru výrazových prostředků. Detailní pohled jdoucí od autentického materiálu však ukáže, že jemný posluchač najde geografické rozdíly v běžné mluvě i mezi autochtonními obyvateli středních Čech (Jančák 1997), dokonce i v Praze, a že rozdíly nabídnou i jiná větší města (Krčmová 1974-5). Jsou jak v užití některých specifických výrazových prostředků, tvarů slov, lexémů, tak v míře vazby na starší nářeční stav.

Pokračující integrace v české společnosti vytváří podmínky pro další stírání regionálních rozdílů. Napomáhá tomu přitom jak vzájemná komunikace, tak vnější vliv zvukových médií, které sice odsuzují příjemce k pasivní pozici, nicméně mu předkládají jistý vzor celospolečensky akceptovatelného vyjadřování. Výsledkem však nemůže být mluva jednotná ve smyslu omezeného souboru jednotek a zásad jejich užívání, naopak vytváří se tu mluva diferencovaná, vymezitelná už nikoli pomocí tradičních přístupů lingvistiky, ale sociolingvisticky - jako soubor výrazových prostředků užívaných v komunikaci běžné - spontánní a především mluvené, určené menšímu okruhu vnímatelů s bezprostředním kontaktem, tematicky spojené s každodenní existencí člověka ve smyslu fyzickém i sociálním. To vymezení je - podobně jako u mnoha společenskovedních pojmů - velmi vágní, zachycuje jen pravděpodobně nejtýpější situace, kde se tato mluva uplatní. Těžko o ní můžeme říci, že by byla "monofunkční a stylově plochá", jak se dříve přisuzovalo (opět v zobecnění) dialektu (Chloupek v Čechová aj. 1997, 41) - pokud neustrneme u minima jazykových funkcí nebo představ omezeného repertoáru komunikačních situací. Přitom se právě tato lingvisticky těžko uchopitelná podoba národního jazyka stává signálem bezprostředního kontaktu

komunikantů, posiluje jejich sociální vazby, aniž by (na rozdíl od slangu) komunikující skupinu uzavírala vůči okolí a aniž by (na rozdíl od tradičního dialektu) signalizovala teritoriální a sociální omezení. Jediný signál, který dává její užití, je: jsme si (přirozeně) blízcí, komunikujeme neformálně a máme na úspěchu komunikace zájem, nebo alespoň se takto chováme.

V souvislosti s rozvolněním komunikačních norem společnosti, nejen norem jazykových, se postupně, zejména v posledním desetiletí, stírá hranice mezi komunikací veřejnou (dříve vyhrazenou výlučně spisovnému jazyku) a komunikací soukromou. Je to patrné hlavně v projevech mluvených. Nejde už o rozdíl mezi sdělováním veřejným a neveřejným, ale daleko spíše oficiálním a ostatním. Oficiální, institucionalizovaná komunikace je veskrze připravená a buď předčítaná, nebo alespoň realizovaná podle jistého, písemně připraveného a vědomě nebo na základě opakování situací naučeného modelu. Spisovný jazyk je v ní očekáván a mluvčí k němu směřují, a to někdy i za cenu knižnosti vyjádření. Takových komunikátů není v životě společnosti mnoho. Prezentační je veřejní představitelé, tedy lidé z principu ke spisovné komunikaci připravení, a jejich promluvy obsahují pouze formalizované signály kontaktu s adresátem.

Většina mezilidské komunikace je však jiná, právě lidský rozměr je v ní důležitý, není podstatný. Kontakt s adresátem je významný pro všechny texty s persvazivní složkou, a to i pro texty veřejné. V nich se v důsledku toho hranice spisovnosti uvolňuje ve prospěch "běžnosti" vyrůstající z kořenů interdialektických a jejich prostřednictvím až z kořenů mizejících dialektů. Pole této komunikace je ovšem značně široké: stále se v něm pohybujeme mezi sdělováním obsahově závažnějším a tím, které slouží spíše posilování mezilidských vazeb, mezi komunikací skupinovou nebo zaměřující se na vybranou skupinu vnímatelů (např. adresovanou primárně mladým lidem) a komunikací celospolečenskou, mezi neutralitostí a citovou angažovaností atd.

Běžná mluva tak, jak se dnes utváří, s volnou normou a bohatstvím výrazových prostředků, u nichž není významný regionální původ, ale funkce, nemůže již těmto diferencovaným potřebám dostát: je-li vše přijatelné, ztrácí se možnou volbou výrazových prostředků signalizovat osobní vazbu k adresátovi nebo zainteresovanost na sociálně úspěšné komunikaci. Takovou vazbu je jistě možno vyjádřit explicitně ("mám tě rád", "záleží mi na tobě"), ale v naší kultuře to není obvyklé. Daleko přirozenější jsou v této funkci jazykové signály příslušnosti k určité skupině: v mileneckém páru společná slůvka, v rodině např. aluze na různá dětská přeháňání, v zájmové skupině společné názvy, frazémy, jazykové rituály, v profesi příslušná profesní terminologie atd. A také signály nižších jazykových rovin, regionální výslovnost, tvary slov. Jde v zásadě o běžnou komunikaci, ale uplatňují se v ní rysy nikoli všeobecně "běžné", ale ty, které jsou typické pro daný kolektiv, které jej vymezují i spojují. V této funkci se i dnes udržuje nářečí, resp. některé nářeční rysy, a jsme i svědky toho, že jsou zvýrazňovány: např. v poslední době se posiluje středomoravské pozadí specifické mluvy Brna, tzv. hantecu, které už bylo na ústupu (Krčmová, v tisku). Jazyk tak prokazuje, že v něm vždy

(podobně jako ve společnosti, jež jej užívá) probíhají současně tendence integrující i dezintegrovní.

Vazba mezi produktem a receptorem (receptory) projevu je velmi důležitá v textech, které mají ovlivnit adresáta méně racionálním způsobem než jsou argumenty: typickým příkladem je reklama zaměřující se na konkrétní okruhy vnímatelů. V reklamách obracejících se k mladým lidem (žvýkačky, nealkoholické nápoje, počítačové hry) se ve zvukovém doprovodu užívá takřka výlučně obecná čeština jako typický standardizovaný obraz běžné mluvy, jako by pouze pražská modifikace této češtiny byla jazykem celonárodním. Jistě se tak vytváří již zmíněný "zvyk na podobu jazyka", ale i tento zvyk si vytváří protiváhu: je to využití regionální mluvy v regionální reklamě (typické je to např. v reklamách brněnských rádií na různé prodejní akce ve městě) nebo v reklamách na produkty s lokalitou spojené (celonárodní reklama na brněnské pivo Starobrno, která využívá typických signálů brněnštiny, když mluví o tom, že *hodili sicnu* 'sedli si' nebo *ufachčili škopek* 'uvařili pivo'). Úskalím tohoto využití regionálních prvků je - na rozdíl od užití přece jen nivelizované a funkčně ustálené obecné češtiny - to, že nejsou dobře spojitelné s novými realitami a jim odpovídajícími výrazy: billboard na brněnských ulicích slibující, že *budeš značkově volepenej* 'budeš značkově oblečen/oblečeněj' (*volepit* 'obléct', tvar *volepenej* kombinuje výraz typicky brněnský s obecně českou koncovkou, *značkově* ve významu 'módně' je zcela nový) je spíš nechtěnou komikou, i když byl pravděpodobně myšlen vážně a měl adresáta - mladého Brňana, o němž se předpokládá, že brněnštinou žije - zaujmout a do obchodu přímo přivolat. Komeracionalizaci signálů jazykové příslušnosti v regionu můžeme vidět i ve vydávání různých laických nářečních slovníků, povídek v nářečí, regionálních zábavných časopisů těžících z nářečí jako prvku komiky (často je to prvek jediný), webovských stránek doplněných reklamou, kde cílem zveřejnění není rozšířit co nejpřesněji poznání reality jazyka, ale prodat.

Běžná sféra komunikace nachází samozřejmě i své zobrazení v uměleckých textech. Již vícekrát se připomínalo, že se v této funkci uplatňuje obecná čeština (souhrnněji Mareš 1995, Rambousek 1996). Na jiném místě jsme upozornili (Krčmová 2000) na různou funkci obecné češtiny v dílech 20. století, kde je původně obrazem určitého dialektu a teprve od konce 50. let 20. století přechází do obecnější role signálu bezprostřednosti zobrazené komunikace bez ohledu na geografické a později i sociální zasazení textu. Není potom divu, že se v této funkci nejprve stabilizuje v překladu, kde je lokální příznak nesený nářečím nejen klamavý, ale i nevhodný a signál jen lexikální příliš slabý. V této roli se již přece jen nivelizovaná obecná čeština ustálila natolik, že ztrácí schopnost text stylově aktivizovat, a proto se v nejnovějších dílech objevuje její narušení: Na jedné straně záměrnou spisovností, na druhé straně pomocí jednotlivých prvků dialektu, a také masivním využitím slangismů a neologismů, často v nečekaných kombinacích neodpovídajících žádnému z existujících útvarů a poloútvárů. Podobně už dnes neumožní nivelizovaná obecná čeština dostatečně výraznou autostylizaci. V textech některých folkových zpěváků nebo ve vzpomínkových vyprávění významných osobností

proto nacházíme i prvky dialektu nebo specifických slangů, pomocí nichž naznačují, že jim bylo nebo je dané prostředí vlastní; kromě toho se tak text stylově aktivizuje.

Není novinkou, že také o věcném i odborném tématu dá pojednat nářečím: v dřívějších dobách to byl způsob uplatňovaný občas v humoristických časopisech a cílem byla zřejmě nikoli informace, ale právě jen zábava vyrůstající z nepoměru mezi obsahem a formou textu. V nejnovější době byl tento způsob obnoven v literárních recenzích publikovaných v časopise Tvar pod jménem Antonín Burda (viz Krčmová 2001). Obsahově závažné informace jsou zde pomocí jazyka jednak ozvláštňeny, jednak je tu takto akcentována iluze, že se vyjadřuje názor člověka mimo hlavní centra kultury, že jde o názor přirozený, "lidový". Překážka pro vnímatele, kterou nezvyklý jazyk vytváří, nutí současně k pozornějšímu čtení a tím vlastně i k pečlivějšímu promýšlení informace. Takto využít lze ovšem jen dialekt, který nevytváří větší překážky pro zápis a pochopení (nářečí Uherského Hradiště, jež se v daných textech užívá, lze snadno zapsat pomocí zásad obvyklých v jazyce spisovném a je hláskoslovně archaické, tedy poměrně blízké spisovnému jazyku) a příjemce musí být ochoten námahu s čtením podstoupit. Nevíme, kolik takových příjmců skutečně je. Obecná čeština díky své ustálené psané i mluvené podobě překážku porozumění netvoří, ale je také, jak jsme připomněli, méně stylově aktivní.

Jazyk běžné komunikace je v pohybu, tak jako je v pohybu společenství lidí, kteří česky mluví. Napětí mezi spisovným jazykem a běžnou mluvou i její nejstabilnější podobou - obecnou češtinou - stále trvá, i když není napětím fatálním. Je zdrojem pro stylizaci a ponechává i dnes místo pro využití jiných podob národního jazyka a vytváří pole pro jejich stylovou aktivitu.

LITERATURA:

- BALHAR, J.. *Skladba lašských nářečí*. Praha: Academia, 1974.
 BĚLIČ, J.. *Ke zkoumání městské mluvy*. // Slavica Pragensia IV. Praha: UK, 1963, s. 569-575.
 BOGOCZOVÁ, I. a kol. . *Tváře češtiny*. Ostrava, 2000.
 ČECHOVÁ, M. - CHLOUPEK, J. - KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E. *Stylistika současné češtiny*. ISV. Praha, 1997.
 ČERMÁK, F. *Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce, a metodologie*. // Spisovnost a nespisovnost dnes. ŠRÁMEK, R. (ed.). MU. Brno, 1996, s. 14-18.
 Český jazyk na přelomu tisíciletí. DANĚŠ, F. (ed.) Academia. Praha, 1997.
 Český jazykový atlas. Díl 4. BALHAR, J. (ed.). Academia. Praha, 2002.
 DAVIDOVÁ, D.. *Komunikační situace a adekvátnost komunikačního kódu*. // Linguistica 2. OU. Ostrava, 1990, s. 27-57.
 Filozofické fakulty brněnské univerzity, A 22-23, 1974-75, s. 59-67.
 HAVRÁNEK, B.. *Nářečí česká*. // Československá vlastivěda III. Jazyk. Praha, 1934, s. 84-218.

- HRONEK, J., SGALL, P.. *O sblížení spisovné a obecné češtiny*. // NŘ 82, 1999, s.184-192.
 CHLOUPEK, J.. *Aspekty dialektu*. UJEP. Brno, 1971.
 CHLOUPEK, J.. *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. UJEP. Brno, 1986.
 K diferenciaci současného mluveného jazyka. DAVIDOVÁ, D. (ed.) OU, Ostrava, 1995.
 KRČMOVÁ, M.. *Běžně mluvený jazyk v Brně*. UJEP. Brno, 1981.
 KRČMOVÁ, M.. *Dnešní problémy kultury mluveného projevu*. // Jazyk a kultura vyjadřování. Karlík, P., Krčmová, M. (eds.). FF MU. Brno, 1998, s. 107-113.
 KRČMOVÁ, M.. *Běžná mluva východní Moravy*. // Jazyk a jeho užívání. Sborník k životnímu jubileu profesora Oldřicha Uličného. Nebeská, I., Macurová, A. (eds.). FF UK. Praha, 1996, s. 119-128.
 KRČMOVÁ, M.. *Současná běžná mluva v českých zemích*. // Český jazyk na přelomu tisíciletí. Daneš, F. (ed.). Academia. Praha, 1997, s. 160-172.
 KRČMOVÁ, M.. *Dialekt jako exponent stylových hodnot komunikátu*. // Stylistyka IX, 2000, s. 189-200.
 KRČMOVÁ, M.. *K teritoriálně podmíněné diferenciaci městské mluvy*. Sborník prací
 KRČMOVÁ, M.. *K pramenům specifika mluveného projevu (Mluvenost, či spontánnost?)*. // K diferenciaci současného mluveného jazyka. Davidová, D. (ed.). OU. Ostrava, 1995, s. 26-32.
 KRČMOVÁ, M.. *Ke kořenům vytváření komunikačních kompetencí*. // Kształcenie porozumiewania się. Gajda, S., a Nocoń, J. (eds.). Uniwersytet Opolski. Opole, 1994, s. 29-35.
 KRČMOVÁ, M.. *Psaná forma sociolektu*. V tisku.
 KRČMOVÁ, M.. *Termín „obecná čeština“ a různost jeho chápání*. // Čeština – universalía a specifika 2. Hladká, Z., Karlík, P. (eds.). MU. Brno, 2000, s. 63-78.
 MAREŠ, P. *Spisovná čeština v umělecké literatuře*. // Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. Komárek, M. - Jančáková, J. (eds.). UK, Praha, 1995, 233-240.
 MICHÁLKOVÁ, V. *Studie a východomoravské nářeční větě*. Academia. Praha, 1971.
 Mluvená čeština na Moravě. Davidová, D. (ed.) FF OU. Ostrava, 1997.
 MÜLLEROVÁ, O. - *Hoffmannová, J.* Čeština spisovná, hovorová, obecná ... a hlavně mluvená (v současné komunikaci a v současném výzkumu). // SaS. Roč. 58, 1997, s. 42-54.
 MÜLLEROVÁ, O. – *Hoffmannová, J.* Kapitoly o dialogu. Trizonia. Praha, 1994.
 MÜLLEROVÁ, O. *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Academia. Praha, 1994.
 NEŠČIMENKO, G. P.. *Etničeskij jazyk*. München 1999.
 RAMBOUSEK, J.. *Obecná čeština v české poezii*. // Spisovnost a nespisovnost dnes. Šrámek, R. (ed.). MU. Brno 1996, s. 183-188.
 SGALL, P. – HRONEK, J.. *Čeština bez příkras*. H&H. Praha, 1993.
 Корженски, Й. Чешский язык как язык национальный. // Встречи этнических культур в зеркале языка. Нецименко, Г. П. Наука. Москва, 2002, 71-110.

СГАЛЛ, П.. Чешский язык в повседневном разговоре. // Встречи этнических культур в зеркале языка. Нецименко, Г. П. Наука. Москва, 2002, 311-329.